
V I C E N T J O S E P E S C A R T Í

**JOAQUIM AIERDI I LES
NOTÍCIES DE VALÈNCIA I SON
REGNE (1661-1679)**

0. PRELIMINARS

L'any 1993 llegíem la nostra tesi doctoral, dirigida pel Dr. Antoni Ferrando, en la Universitat de València. En aquell treball portàvem a terme l'edició i l'estudi, des del punt de vista filològic i literari, de l'obra de mossén Joaquim Aierdi, les *Notícies de València i son regne* (1661-64, 1677-79), el millor dietari valencià del XVII i, alhora, el que més desaparebut havia passat als estudiosos (Escartí, 1993).¹ Set anys després, el text d'Aierdi va éixir de les premses, publicat per l'editorial Barcino, a Barcelona.² No obstant això, ens agradaria temptar de donar més difusió a l'obra d'aquell dietarista excepcional, amb la publicació aquest article, en bona mesura deutor d'aquells treballs anteriors; encara que, com és fàcil de suposar, hem posat al dia, sempre que ha estat possible, allò que en aquell cas vàrem escriure. L'obra d'Aierdi és, sens dubte, ben destacable en el panorama de les lletres valencianes del Barroc i el seu coneixement col·laborarà a matisar la imatge que sovint s'ofereix als manuals sobre l'ús del català a la València del XVII.

(1) Sobre l'obra d'Aierdi, vam començar a oferir un primer panorama amb un parell de treballs (Escartí 1994b i 1994-1995) i una breu selecció (Escartí 1998c).

(2) En premsa aquest article, ha aparegut la nostra edició (Aierdi 2000), que actualitza, en tot, el nostre treball anterior (Escartí 1993).

1. JOAQUIM AIERDI, UN AUTOR DESCONEGUT

La informació que posseïem sobre mossén Joaquim Aierdi era, fins fa ben poc, escassíssima. Cap dels bibliògrafs antics (Rodríguez 1747 o Ximeno 1747-1749) no en donaven informació sobre el seu treball. Solament Just Pastor Fuster (1827: I, 307-311)

va incloure en el seu treball biobibliogràfic una nota que li passà l'erudit Francesc Xavier Borrull, posseïdor, per aquells anys, dels manuscrits d'Aierdi que, amb el temps, anirien a parar a la Biblioteca de la Universitat de València (Escartí 1993: I, 134-140). Una recerca sistemàtica va donar com a fruit el coneixement de nombrosíssimes dades biogràfiques sobre el mossén beneficiat a la Seu de València que, tot seguit, passem a resumir, en tant que aportem informacions que cal tenir en compte a l'hora de llegir críticament el seu dietari.³

La família dels Aierdis valencians era d'origen basc, concretament d'Hernani, a la regió de Guipúscoa.⁴

El besavi del nostre dietarista, Juan Martínez d'Ayerdi, era mercader, al seu país. Un fill d'aquest, homònim del pare, i de Maria de Yarza (o de Igarça), s'establí a València –almenys des del 1561–, i exercí l'ofici de velluter. Natural d'Hernani, també, va ser conegut amb el nom de Martí. Es va casar amb Margarida Barte, i un seu fill, de nom Vicent, fou el pare del dietarista que ens ocupa, Joaquim. Però allò més interessant és destacar que al velluter Martí les coses no degueren d'anar-li malament, atés que un seu fill, de nom Mateu Joan, el 1618 era anomenat «militi», és a dir, cavaller, encara que segurament es dedicà al comerç de la seda, i arribava a emparentar amb els Centelles. Vicent Aierdi també comercià amb la seda i el 1609 fou admés com a familiar del Sant Ofici. Si bé sabem que es va casar un parell de vegades i que d'aquelles unions no tingué descendents que el sobrevisquessen, la seua vida privada degué ser prou agitada, perquè li coneixem tres fills naturals, legitimats a les Corts de 1626, i potser de diverses dones, un dels quals és el nostre escriptor.⁵ Vicent Aierdi, generós –encara que altres voltes se l'anomena «cavaller»–, degué esforçar-se per fer més ferm el seu estatut de noble, i ho aconseguí amb un privilegi atorgat el 1623 per Felip III. En aquest sentit hauríem d'entendre la seua preocupació per legitimar els fills, amb la intenció que es beneficiassen de la seua herència, tal com s'indica en alguns documents.⁶

Joaquim Aierdi degué nàixer al voltant de 1613, atés que s'ordenava sacerdot el 1638 i l'edat mínima requerida per a fer-ho era de 25 anys.⁷ No obstant això, des del 1633 posseïa benefets eclesiàstics; i continuà tenint-ne durant tota la seua vida, canviant-ne uns per altres i barallant-se i tot per alguns, fins que arribà a acumular-ne uns quants que, units a diverses herències familiars de què obtingué part, el convertiren en un home bastant ric i segurament influent en l'àmbit catedralici, perquè era, a més, patró del benefet de Santa Anna, i això li permetia la presentació de candidats a l'arquebisbe.⁸

Aquella situació econòmica i social li degué permetre algunes lectures que, malgrat tot, no varen ser moltes, si fem cas de l'inventari dels seus béns, realitzat després de la seua mort. La biblioteca d'Aierdi no passava, de fet, d'una cinquantena de volums, i no sabem si n'hi havia cap en català. El notari que féu l'inventari, després d'anotar alguns títols –segurament els més importants– va escriure «quaranta-tres llibres de diferents

(3) No és el cas d'allargar innecesàriament aquest article amb el conjunt de dades biogràfiques que, en el seu moment, ens semblaren interessants d'extractar. És per això que remetem el lector encuriós a aquell altre estudi (Escartí 1993: I, 142-159).

(4) Archivo Histórico Nacional (AHN), *Inquisición*, leg. 613, núm. 12.

(5) La legitimació dels germans Aierdi es pot veure, entre altres llocs, a l'Arxiu del Regne de València (ARV), *Real*, 518, f. 112v. També a Doñate Sebastià (1977: 24).

(6) S'especifica, en concret, el «benefici de successió, així per via de testament com abintestat, de tots béns paternals, maternals [e] de qualsevol altres parents» (Arxiu Municipal de València (AMV), yy-30, f. 56v.).

(7) Vegeu-ne les disposicions tridentines a López de Ayala (1853: 281-283), I.: *El sacrosanto y ecuménico concilio de Trento, traducido al idioma castellano por...*, París, 1853, pp. 281-283.

(8) Bona part de la documentació econòmica que generaven tots aquells benefets, i també alguns dels enfrontaments judicials que per causa seua hi tingué Aierdi, i encara part dels plets sobre herències que hagué de sostenir, es pot veure en els lligalls que es conserven a l'Arxiu de la Catedral de València i que nosaltres ja vàrem utilitzar (Escartí 1993: I, 142-159, 161-205).

(9) Arxiu del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València (ARCSCCV), *Protocolos*, 2219, f. 8v.

(10) Es tracta de d'algun dels dos volums –o potser els dos, en un tom– de l'obra de Josep Rocafull: *Praxim totius moralis theologiae futuris parrochis aliisve confesariis, pro eorum instructione et examinibus valde utilem*, 2 vols., València, 1644-1449 (Rodríguez 1747: 216).

(11) No hem pogut identificar aquesta obra.

(12) Publicada a València el 1675 (Rodríguez 1747: 331).

(13) Deu tractar-se de l'obra d'Agustín Ossorio: *Varias resoluciones morales de la Sagrada Escritura y de los santos, dispuestas por los Evangelios de la Quaresma*, Barcelona, 1632. (N'hi ha un exemplar a la Biblioteca Universitària de València (BUV), amb la signatura Y-34/32.)

(14) Potser es tracta del primer volum de *Las obras de santa Teresa de Jesús*, València, 1668 (Palau y Dulcet 1967: XIX, 456).

(15) Escolano, G., *Década primera de la Historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, València, 1610.

(16) No hem identificat amb exactitud aquesta obra. Potser es tracta de la coneguda obra de Pere Tomich: *Història de l'excel·lentíssim e cathòlich rey de Hespànya don Ferrando*, Barcelona, 1534.

(17) No hem pogut identificar aquest sermó als repertoris bibliogràfics a l'ús. La notícia

lectures, en quart, octavo y mig-octavo, ab cubertes de pergami y alguns sens elles, molt usats». ⁹ Dels altres llibres sí que coneixem més dades, i s'ajusten als interessos que li podríem suposar a un mossén com Aierdi.

En primer lloc hi destaquen les lectures de tipus religiós: *Praxis totius moralis theologiae*, ¹⁰ *Contra los trenitarios*, d'Amada, ¹¹ *Misceláneas predicábiles*, del canonge valencià Melcior Fuster, ¹² *Quaresma*, de fra Agustín Ossorio, ¹³ i un primer volum de les *Obres* de santa Teresa d'Àvila. ¹⁴ La presència del volum d'obres de la santa castellana s'adiu, doncs, amb el caràcter espiritual de mossén Aierdi, més partidari de l'«oració mental» que no de les manifestacions desmesurades de religiositat exaltada, tan freqüents en aquell període (Pons Fuster 1991), a pesar que no renunciarà a narrar detalladament la pompa de les processons i altres rituals barrocs, com es veu clarament al seu dietari.

En un segon lloc ben destacat caldria anotar ací l'existència de llibres d'història en la biblioteca d'Aierdi. Així, hi trobem el primer volum de la *Historia de Valencia*, de Gaspar Escolano, ¹⁵ i una *Historia del rey don Fernando*. ¹⁶ A aquesta llista de títols hauríem d'afegir dos breviaris i un missal que apareixen també a l'inventari *post-mortem*; i encara, un altre missal del benifet de Sant Llorenç –llibres d'ús per a un mossén– i un *Sermó en favor de la Ynmaculada Concepció de nostra Senyora*, del pavorde Josep Rocafull, que Aierdi guardava entre els seus papers personals i que, potser, era un manuscrit ara com ara perdut. ¹⁷

En qualsevol cas, la biblioteca d'Aierdi, tot i que es troba ben lluny d'aquella altra que, més de cent anys abans, deixava un altre beneficiat de la Seu i afeccionat a la història, mossén Pere Antoni Beuter, el qual comptava amb més de tres-cents títols (Escartí, 1998a: 15), ens aprofita per descobrir els seus interessos com a lector, que caldria completar amb tot allò que podria haver llegit en altres llocs. Malgrat tot, aquests indicis de lectura no ens donen una idea exacta del gran interès del nostre autor per una eina intel·lectual com és l'escriptura, ¹⁸ i en concret per deixar testimoni escrit del seu temps, quelcom que és molt propi del gènere memorialístic. ¹⁹

2. LES NOTÍCIES D'AIERDI: EL TEXT I EL CONTEXT

L'obra dietarística de mossén Aierdi estava conformada, almenys, per set volums, dels quals només ens n'han pervingut dos: el *Segon libre*, que abraça des de març de 1661 a les primeries d'abril de 1664, i el *Sissé libre*, que recull notícies dels anys 1677, 1678 i 1679. Tenint en compte que els dos volums que coneixem apleguen notícies de tres anys, dalt o baix, i que els tres que hi havia enmig abraçaven tretze anys –uns quatre anys per volum, doncs–, podem arriscar-nos a dir que Aierdi degué començar la seua obra al voltant de l'any 1657-58, i, d'altra banda, segurament el seu volum seté acabava pels volts de 1682. Tanmateix, les dades de què disposem ens permeten ampliar el

període d'activitat recopilatòria de notícies del beneficiat Aierdi. Així, sabem que Aierdi morí el 21 d'octubre de 1688 i sabem també que fins i tot dos dies abans del seu òbit continuava escrivint al seu *Libre de diferents calendaris de actes*.²⁰ Per tant, és molt possible que també ho fes al seu dietari, amb què aquest arribaria fins al mateix any 1688 i en serien nou, dalt o baix, els *libres*. D'altra banda, potser l'activitat anotadora del nostre autor es pot remuntar a l'any 1648, en tant que, entre els papers que li pertanyeren, hem localitzat una nota autògrafa del mateix estil d'aquelles que posteriorment hem trobat al seu dietari:

Dijous, a 2 de janer, segon dia de l'any 1648, a la una ora después de migdia, morí lo il·lustríssim y excel·lentíssim senyor don frai Ysidoro Aliaga, arquebisbe de València, el qual morí ab tot son acort y sacraments, y ab totes les solemnitats y requisits que en tals casos dispon lo ceremonial. Sa enfermetat durà [...] dies y fon de mal de yllada y detenció de orina, ab alguna poca febra.²¹

Aquesta circumstància –l'aparició d'aquesta nota de l'any de la pesta a València– potser podria fer-nos pensar en l'epidèmia com a motor de la confecció dels dietaris d'Aierdi. De fet, pandèmies com aquella apareixen recollides en altres dietaris del moment (Escartí 1995) o foren motiu de la redacció de llibres específics, narrats com una mena de memòries (Gavaldà 1651). Si això fos així, el *Primer libre* d'Aierdi podria estendre's des de l'any 1647-48 fins al 1661. És possible, però, que la nota del 1648 fos un paper aïllat –tal com ens apareix ara– i que si, a la fi, passà a integrar-se en algun llibre de notícies, no formàs part, aquest, de la col·lecció de dietaris que actualment coneixem.²² En qualsevol cas, allò que cal constatar és l'afecció d'Aierdi a deixar constància per escrit d'aquelles coses que el sobtaven i que, al seu parer, eren dignes de ser recordades. Aquesta activitat es mostra molt d'acord amb la seua personalitat ordenada i acurada, com es desprén dels seus llibres d'administració personal, on heretava, potser, els hàbits del pare, Vicent Aierdi, de qui conservem un *llibre de compte i raó*.²³ Tot això i el gust del mossén per la Història –com es desprén de les seues lectures–, ens marquen perfectament les coordenades que podrien haver-lo induït a la redacció dels seus dietaris, en un moment qualsevol de la seua vida. Una activitat que continuaria amb constància i dedicació i, a més, amb una evident regularitat (Escartí 1993: I, 98-99).

Una altra qüestió a tenir en compte és la d'esbrinar quins temes interessaren més el beneficiat Aierdi. En aquest sentit, cal parlar de les anotacions referides a temes religiosos i, més concretament, a aspectes eclesiàstics i litúrgics, tot abraçant des de les celebracions festives en què participava tota la societat valenciana, fins a detalls puntuals sobre l'ordre en les cerimònies més diverses que es feien a la Seu o en parròquies i convents, passant per la qüestió de la immunitat eclesiàstica, de la qual, naturalment, l'autor es mostra un gran defensor. Les notícies d'aquest tipus ocupen més de la meitat

prové del *Llibre de diferents calendaris de actes de mi, mossén Joachim Aierdi* (ACV), f. 63r.

(18) De fet, Aierdi, a través de la part del seu arxiu particular que ens ha arribat (ACV), se'ns mostra com un home que ho apuntava «tot». Així, són nombrosos els documents seus autògrafs –com els nateixs dietaris que es han pervingut, de la seua mà–, i fins i tot el seu testament es conserva en manuscrit hol·lògraf.

(19) Ens hem ocupat en diverses ocasions de la caracterització dels dietaris, en especial els del Barroc, i és per això que ara no ens detenim en aquesta qüestió i remetem el lector a uns treballs anteriors nostres (Escartí 1990 i 1994a).

(20) Vegeu la nota 16 d'aquest treball. En realitat, aquest *Libre de diferents calendaris...* és una mena de llibre de compte i raó o, també, un inventari dels documents que mossén Aierdi anà guardant al llarg de la seua vida. En alguns moments, però, conté anotacions de caire més personal o, simplement, administratiu (Escartí 1994-1995).

(21) ACV, sig. 2341, núm. 1, f. 15r.

(22) No obstant el que acabem d'apuntar, quan el 1677 Aierdi parla del «contagi» de les terres del sud del País Valencià, i de les mesures que pren la ciutat de València per tal de protegir-se, diu «lo que que es féu en temps del contagi passat» (notícia núm. 879 de la nostra edició), referint-se sens dubte a la pesta del 1647-48, però no esmenta que ell hi haja fet relació d'aquells esdeveniments. Si

del dietari, encara que aquest considerable volum podria veure's augmentat sensiblement si hi incloïem les notícies que parlen de celebracions festives organitzades pels poders civils però amb un clar origen religiós i, també, aquelles festes de caràcter laic on se celebren actes litúrgics (tedèums, misses o *gràcies*, per exemple, en saber-se la victòria dels exèrcits hispànics).

D'entre les festes que reporta Aierdi, destaquen, en primer lloc, les de la col·locació dels cossos de vint-i-quatre sants màrtirs a la parròquia de Santa Caterina, de València (notícies núm. 76-83),²⁴ celebrades entre octubre i novembre del 1661. Cal dir que en aquesta ocasió Aierdi es remunta a contar la trajectòria i les vicissituds de les relíquies, des del seu origen romà fins a la ubicació definitiva a l'esmentada parròquia valenciana. I hem d'assenyalar que, d'aquelles celebracions, la relació d'Aierdi és un dels pocs testimonis escrits –i l'únic en la nostra llengua. Així, tret d'un manuscrit miscel·lani del pare Doménec Alegre,²⁵ no posseïm pràcticament més informació, tot i que, a més de les processons i celebracions litúrgiques, s'arribà a celebrar una justa poètica, de la qual ens han pervingut alguns testimonis més, a part de l'ofert per Aierdi.²⁶ Sobre aquell certamen, el nostre dietarista, a banda d'informar-nos que hi havia d'haver actuat com a secretari l'escriptor Francesc de la Torre i Sebil –empresonat de feia poc (notícies núm. 73-74)–,²⁷ i que finalment hi actuà el seu amic Joan Baptista de Valda (notícia núm. 83),²⁸ també ens assabenta de la gran popularitat de què gaudien aquests certàmens a nivell local, amb una gran afluència de públic que no sempre es comportava com calia, i és per això que l'arquebisbe Ontiveros va prohibir la seua celebració a l'interior de la Seu, on estava previst, i se celebrà a la Llotja (notícia núm. 97).²⁹

Enllaçant amb aquestes festes, i després d'uns dies de dol públic a causa de la mort de l'hereu a la corona hispànica, el príncep Felip Pròsper, Aierdi reconta les festes que es feren a València pel novembre de 1661, en honor al príncep nونات, el futur Carles II (notícies 93-122).

L'any 1662, de gener a maig, es varen celebrar a València probablement les festes més fastuoses d'aquell segle, amb motiu de la declaració, per part del papa Alexandre VII, del dogma de la Puríssima Concepció «al primer instant». Aierdi, com altres, en fa una acurada descripció (Pedraza 1978) que es transforma en un autèntic diari de les festes, conforme aquestes avancen cap al seu punt àlgid, amb la impressionant processó del maig en què participaren «carros triomfals» construïts pels gremis de la ciutat (notícies 240-340). Aierdi ho descriu tot amb gran detallisme, i encara que la seua narració és paral·lela a la que féu Joan B. de Valda (1663), com a encarregat oficial del llibre de festes, el nostre dietarista es mostra sempre més realista i recull, fins i tot, aspectes que l'altre s'abstingué de referir, com ara l'enfrontament entre els canonges i els pavordes (notícia núm. 170), entre d'altres.

Això, i les notícies dedicades a la canonització de sant Lluís Bertran (notícies núm. 455, 461 i 463-465), són els blocs més destacats de notícies referides a celebracions de

que fa una referència d'aquest tipus, per exemple, en parlar de la mort del doctor Sabata, fent notar: «com més arrere es diu» (notícia núm. 73), que devia correspondre a les anotacions del *Primer libre*, ara perdut.

(23) ACV, sig. 2341, núm. 1.

(24) Donem la referència a les notícies del dietari d'Aierdi, segons la numeració de la nostra edició crítica en el treball doctoral (Escartí 1993), que és la mateixa que té en la seua publicació (Aierdi 1999).

(25) BUV, ms. 158, ff. 21r.-24v.

(26) D'aquest certamen, fins ara ignot, s'ha conservat una peça del prevere Miquel Serres, que potser fos la guanyadora (Brown-Escartí 1990).

(27) Sobre aquest escriptor tortosí, vegeu Brown-Escartí (1990).

(28) Sobre aquest importantíssim autor valencià que seria l'encarregat de narrar bona part de les festes de la ciutat durant aquell segle i que, també, confegí un tractat sobre el cerimonial urbà, hom pot consultar un treball publicat fa poc (Escartí 1998).

(29) Aquest episodi ha estat comentat per Ferrando (1991).

grans festes. Són pràcticament innumbrables la resta de les notícies –moltes d’elles breus, però d’altres molt extenses– que hi apareixen sobre festes i processons, les quals, com que per a l’autor eren «normals», sovint s’absté de referir-les amb detall.

Un altre aspecte destacadíssim a l’obra d’Aierdi és, dins el camp de la religiositat, el de les «funcions» –per emprar el terme que ell fa servir– que es realitzen en la Seu, és a dir, les celebracions litúrgiques, de les quals esmenta sovint si s’ajusten o no a l’ordre i costum establert i si, també, són motius d’enfrontaments entre els poders eclesiàstics i civils, cosa ben freqüent a l’època i que generava enfrontaments de vegades greus (Guia Marín 1988). Al costat d’aspectes més quotidians, el dietarista també pot entretenir-se en la descripció de les escenografies pròpies de les «funcions» funeràries, amb els túmuls, les llumenàries i la resta d’elements.³⁰

El segon gran tema d’interés de mossén Aierdi és la violència social. I en deixar constància escrita d’aquelles actuacions violentes, el nostre autor s’inclou perfectament entre els dietaristes valencians d’aquell segle que redactaren uns papers on predominen les llistes d’assassinats –o d’intents– i els ajusticiaments dels criminals.³¹ A les *Notícies de València i son regne* hi podem dividir aquest interès en quatre grups que ara només comentarem molt sumàriament (Escartí 1993: 105-116).

En primer lloc, hi trobem nombrosos assassinats, temptatives i robatoris amb víctimes, amb una freqüència quasi diària: *escopetades*, *estocades*, *punyalades*, etc. apareixen çà i lla, de vegades narrat el cas de forma breu, però d’altres amb una gran profusió de detalls. En ocasions, l’autor tempta i tot d’interpretar les evidències deixades pels criminals (notícia núm. 364). Un segon grup es trobaria integrat per les notícies referides a la presència de pirates barbarescos a les costes valencianes. En general, el dietarista ens informa d’alguna captura de naus cristianes (notícia núm. 394) o del desembarcament de pirates a la costa, amb el consegüent saqueig d’algun lloc, com ara un convent, prop d’Elx (notícia núm. 406), o la captura de cristians (notícia núm. 379). Igualment, ens pot informar de la captura de «moros» per part dels cristians (notícia núm. 440).

Encara, en un tercer grup de notícies referents a violències diverses, hi trobem enfrontaments socials, com ara la revolta dels llauradors de l’Horta de València, del 1663, pràcticament desconeguda i que Aierdi narra amb tota mena de detalls. De fet, constitueix un dels episodis més interessants reportats pel dietarista i és, també, un dels més reeixits, arribant a assolir quotes de narrativitat dignes dels millors cronistes de l’època, i reflectint les escenes amb vivesa i realisme. Tot, però, des de l’òptica de qui és un acarnissat contrari d’aquella revolta (notícies núm. 637-702). De més a més, aquest relat d’Aierdi es constitueix en una de les fonts més fiables i directes d’aquells enfrontaments, com han posat en relleu els pocs que l’ha estudiada (Guia Marín 1982 i Giménez Chornet 1983).

Finalment, un quart grup de notícies dedicades a la problemàtica social i els seus enfrontaments és el que s’ocupa del bandolerisme. Val a dir, d’entrada, que l’obra

(30) Vegeu les notícies 569-570, 583, 585 i 587-588, referides a l’ex-arquebisbe de València fra Pedro de Urbina; o les notícies que fan referència a la mort i soterrar del venerable Doménec Sarrió, núm. 827-829, 831-832 i 842. Sobre aquest darrer, vegeu Roca Ricart (1997).

(31) És el cas de Josep Agramunt o d’Ignasi Benavent (Escartí 1994a).

d'Aierdi conté abundoses i interessantíssimes informacions sobre aquest fenomen i, si bé ens ho transmet de manera fragmentària –generalment anota els esdeveniments més destacats, i no d'altres–, presenta l'avantatge de reportar escenes i comentaris que difícilment podrem trobar a la paperassa burocràtica i oficial que ens ha conservat dades sobre els bandolers valencians. Així ho va entendre ja Sebastià Garcia Martínez (1968: 51-84 i 1991), el qual, però, tot i que va utilitzar altres dietaris manuscrits en els seus estudis sobre la València del Barroc –i especialment sobre el bandolerisme–, no va tenir en compte l'obra d'Aierdi, un text que, sense dubte, li hauria resultat ben profitós. Les notícies que podem trobar sobre aquesta qüestió fan referència a enfrontaments entre diferents bàndols –molt nombroses–; o, encara d'altres, més escadusseres, però ben interessants, que atenyen la vida privada dels bandolers (notícies núm. 13 i 644, per exemple).

Al costat d'aquests tres grans blocs temàtics de notícies n'hi ha, encara, un altre que podríem qualificar de *miscel·lani*, on s'inclouen els esdeveniments més diversos. Des de la política de la monarquia –guerres amb Portugal i França (notícies núm. 353, 948 i 1044), el colp d'estat de Joan d'Àustria (és narrat amb detall entre les notícies núm. 789 i 1199)–, fins a les notes necrològiques, que afecten, generalment, personatges relacionats amb la Seu de València però no només (per exemple, les notícies núm. 20 i 68), passant per la provisió de càrrecs civils i eclesiàstics –virreis, arquebisbes, justícia, jurats, mostassaf...–, la celebració de comèdies i bous (notícies núm. 110-115, entre d'altres), la meteorologia, amb pluges, riuades, etc. (notícies 27, 730-732, 927-934...), les *monstruositats* o *deformatats* humanes (notícia núm. 739), o l'aparició de sants, ànimes i dimonis (vegeu, a tall d'exemple, la notícia num. 979). També mereixen, finalment, un esment especial un parell de casos en què l'autor narra de manera detallada l'ascens social de tres personatges coetanis seus. Potser perquè el dietarista hi veia reflectida la trajectòria de la seua família (notícies núm. 210, 1036 i 1216).

En resum, podem afirmar que el panorama ofert per mossén Aierdi no pot ser més ampli: de fet, als seus escrits recull *tot* el món que l'envoltava. I a aquelles informacions més o menys filtrades pels seus ulls, per la seua mentalitat, hauríem d'afegir el seguit d'opinions que li mereixien alguns d'aquests afers i que deixa anar de tant en tant.

3. L'OPINIÓ DE L'AUTOR

Tal com comentava Joan Fuster, en fer un seu estudi sobre el dietarista Porcar, «les opinions de la gent rarament han passat consignades als papers sigilosos dels arxius» (1982: 124). En efecte, això és ben cert, i davant uns determinats esdeveniments –quotidians o d'aquells que podríem denominar *històrics*–, molt poques vegades coneixem quina fou la reacció dels seus coetanis, d'aquells que patiren qualsevol decisió del poder, qualsevol esdeveniment, qualsevol situació anòmala o no, o en gaudiren. Tanmateix, als papers dietarístics –literatura *privada*, en principi–, de tant en tant, més

o menys freqüentment i amb una major o menor interès per a nosaltres, la impressió provocada per determinats esdeveniments o personatges, hi apareix. I això, com també apunta el mateix Fuster, cal entendre-ho com «un exponent de l'estat d'esperit de la societat» (1982: 117).

Mossén Aierdi, com d'altres dietaristes, doncs, ça i lla va deixant entreveure aquelles opinions –la seua ideologia, al capdavant–, en transmetre'ns la visió del món que l'envolta. En aquest sentit, paga la pena de detenir-nos ara en aquestes seues observacions, les quals, més enllà de constatar la mera i simple opinió momentània, ens poden ajudar a fer-nos una idea de la personalitat de l'autor, de la seua manera particular de pensar –personal i estamental–, atés que, a través dels seus papers, hom pot descobrir una bona part de la seua mentalitat. Des del rei al poble –i els delinqüents–, tots els estaments socials i els diferents càrrecs polítics o eclesiàstics mereixen, en un moment o en un altre, l'atenció d'Aierdi, la seua consideració personal.

En primer lloc, cal parlar ara del respecte que la figura del monarca li inspirava. El rei, als seus ulls, simbolitzava clarament la situació de l'estat hispànic en cada moment, i només la presència del monarca sembla garantir aquell estat. Així, per exemple, després de la mort del príncep Felip Pròsper,

quedà un consuelo y esperanza, que fonch que la reyna nostra senyora, en dits dies havia eixit de conte, esperant se apiadaria nostre Senyor d'Espanya y sa iglésia, permetent donar-nos altre príncep (notícia núm. 92).

Per altra banda, la cita encara aprofita per veure la identificació que l'autor estableix entre els conceptes «Espanya» i «església». Tanmateix, no obstant aquesta clara ideologia, tampoc no s'està de criticar –o així ho entenem nosaltres– les actuacions de la monarquia, quan atempten contra els interessos eclesiàstics. Així, quan l'Església concedeix al rei una dècima de les seues rendes, el 1663, exclama amb una certa ironia: «Plegue a nostre Senyor li fassen bon profit al rei!» (notícia núm. 780). Òbviament, per damunt del monarca es trobava Déu i els seus representants a la terra. I Déu, en última instància, era el jutge suprem: «Lo que entonses no féu la justícia féu después nostre Senyor», afirma (notícia núm. 914).

En un afer tan estretament lligat a la monarquia com el colp d'estat de don Joan d'Àustria, el 1677, mossén Aierdi deixa entreveure clarament la seua simpatia envers el bastard de Felip IV, tot participant de l'entusiasme generalitzat, especialment a la Corona d'Aragó. I així, quan encara no es coneix a València el resultat de l'anada de don Joan a Madrid, diu:

y no es sap més fins ara, en este correu, fins el que vindrà, que podrà ser porte lo avis de lo que es desicha (notícia núm. 802).

A pesar de la veneració per la figura reial, palesa en Aierdi, com en general en els seus contemporanis (Lisón Tolosana 1991), cal dir que els representants del rei i de la justícia no gaudien del mateix favor, tret, això sí, d'alguna excepció. En aquest sentit, pel que fa als virreis i a tota la maquinària de l'administració de justícia al regne de València, Aierdi, com els altres dietaristes, evidencia el seu funcionament pèssim i poc profitós i, ben freqüentment, els en fa responsables.³² En una situació tan delicada com la revolta dels llauradors de l'Horta de València del 1663, Aierdi explica que el virrei marquès de Camarasa, «de totes les juntes ne era sabidor (...) y consent, y eu disimulava», a més de responsabilitzar-lo en bona mesura del motí (notícia núm. 647). Abans, sobre aquest mateix virrei, havia afirmat en relació amb els bandolers de la Comissió que «los disimulava perquè entenia els havia menester contra Benet», un altre dels bandolers (notícia núm. 475).

En efecte, la situació a València a causa del bandolerisme havia arribat a extrems insostenibles i Aierdi en moltes ocasions se'n lamenta: «¡Tal estava València, per falta de administrar justícia, que aplegaren a capechar de dia clar!» (notícia núm. 719). Robatoris i assassinats, com ja hem esmentat, es produïen gairebé diàriament; però el nostre dietarista és conscient de l'anuència de la justícia: «lo dia abans [els bandolers] se n'havien eixit [de València] perquè els mateixos ministres de justícia els avisaren» (notícia núm. 712) i en un enfrontament dels bandolers, anota que els agutzils «els guardaven les espatles» (notícia núm. 607). En aquell clima de violència i poca efectivitat de la justícia, arriba a escriure a propòsit d'un tret disparat per casualitat en la casa de la Comèdia –quan estava prohibit portar armes al damunt (Garcia Martínez 1991: 172)–, que

estava València tan perduda per la mala administració de justícia, que en los aposentos havia alguns juches y baix mols alguasils, y havent fet la pistola un tro com un mosquet, y havent vist tots a tots se li desaparà, ningú es mogué ni es donà per entés, ab què passà així (notícia núm. 703).

La situació del bandolerisme es va mantenir més o menys estable durant el segon període reportat per Aierdi (1677-1679) i, encara, en alguna avinentesa, es dol, dient que «lo poder estava de part dels delinqüents» (notícia núm. 914). Tanmateix, el virregnat del duc de Ciudad Real fou un dels millors que ell va conèixer. L'elogi d'un virrei no és massa freqüent als papers privats, però l'opinió favorable d'Aierdi concorda amb la d'un altre dietarista coetani, Ignasi Benavent,³³ cosa que ens assegura, en part, la seua imparcialitat. Heus-ne ací uns fragments d'aquella lloança, que contenen, a més, la major crítica a la societat valenciana del moment en boca del nostre dietarista:

Este cavaller a estat el machor ministre que se havia vist ni entrat en València, perquè era rectíssim, justisier, piadós y net de mans, sinse pagar-se de cohechos ni sobornos; feia

(32) Sobre el «govern dels jutges», vegeu Casey (1981: 205-235). Pel que fa als comentaris dels altres dietaristes valencians sobre els virreis, vegeu Kamen (1988).

(33) Benavent, Ignasi, *Cosas más notables sucedidas en Valencia desde el año 1657* (Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València (ARCPV), ms. 41, f. 5v.).

y guardava justfisia ygualment, feia que els cavallers pagasen ab gran puntualitat lo que devien als pobres officials, no permitia que els maltractasen ni atropellasen, no es ficava en jurisdicció que no era seua; perseguia les pistoles y caravines y no permitia que ningú en portàs, ni encara los ministres de justficia, de nit, en les rondes; perseguia y averiguà molts furts de inportànsia y enbarcà molta chent vagamunda; escusà y aforrà al rey molts gastos supèrfluos; no féu compassió ninguna ni remití ningun delictes per dinés, de tal manera que el dia abans que acabàs de ser virrey, lo enprengueren per a que remetés alguns delictes y admetés a compassió, y no agué remey. Y principalment dos de molta cantitat, que sols per lo hu li donaven sinch mil ducats y no volgué. Ni volgué crear ningun notari. (...) No devia res a ningú, ni permitia que criat seu prengué res fiat. No permeté enchamai que el seu secretari –sobre ser son cunyat, casat en una chermana bastarda de sa muller– que prengué res més de lo just que se li devia. Acudia en gran puntualitat al consell. Feia que els juches despachasen en brevetat los prosesos. Y per quant la ciutat no acudia a ses obligacions en fer pastar bon pa y pendre bon vi, se n’anava per les panaderies, tabernes y tonyineries regoneixent lo pa, vi, tonyina y abadecho, sardines y formaches, si bé la ciutat eu sentí molt, per entendre se entremetia en cosa que era peculiar de la ciutat. Però ell dia que els pobres havien de tenir remey, y que ya que la ciutat no acudia a obligació tan forsosa, que era forsa posar-s’i ell, com a ministre de sa machestat, perquè no sols eren vasalls del rey los richs, sinó que també ho eren los pobres.

Y sobre tenir tan grans virtuts y exelènsies, en boca de la noblea no havia més mal ministre que ell, perquè els feia pagar, no els cobria delictes, no permitia que portasen caravines ni pistoles. Perquè en València cada cavaller vol un virrey a son modo, per a viure lliensiosa y escandalosamente, y tenir tiranisada la terra. (...)

Y de repent, dia per dia, ixqué decret de què governàs lo senyor arquebisbe, y a dit virrey no li donaren lloch per a que de sa casa pogués despachar un quadro, (...) quant tots estaven esperant la confirmació o, per lo menys, que proseguís lo interim fins a altre orde o fins a que sa machestat nomenàs altre virrey, perquè importava molt la presència de este cavaller en València per a la total quietud de ella (...).

Plegue a nostre Senyor sia per a ses machors conveniènsies, perquè per a les de València y son reyne no en serà ninguna, ans bé es prometen les mateixes, y quisà machors desdiches que es pasaren en lo govern del conde de Paredes perquè la benignitat del senyor arquebisbe és molta, la soberania dels ministres, molt machor, y la depravació de costums y mal modo de viure de la noblea, sens comparació, moltíssim machor. Nostre Senyor se apiade de esta terra, com té el poder, perquè es prometen grans desdiches (notícia núm. 1018).

Aquesta llarga però interessant cita no demana massa comentaris. Potser, només, subratllar la cruesa de la crítica a la noblea i a l’oligarquia ciutadana. Respecte a la primera, en altres ocasions Aierdi també mostra la seua desaprovació a determinades actuacions. Així, quan don Fèlix Falcó mana capturar un home que intentava extorsionarlo en nom d’un bandoler –cosa que no era certa, sinó que actuava en nom propi–, afirma

que paregué molt mal, perquè a llei de cavaller, devia enviar-lo noramala y, quant estigués fora del sagrat de sa casa, podia fer-lo capturar (notícia núm. 405).

També jutja negativament els cavallers valencians quan, en celebrar les festes de la Puríssima, el 1662, decideixen córrer un estaferm, en honor d’aquella (notícia núm. 183). Tot i això, cal esmentar que Aierdi se sap membre d’aquell estament –el pare

s'havia ennoblit—i té bona cura a copiar el seu escut d'armes, que encapçala el seu *Libre de diferents calendaris de actes*.³⁴ De tota manera, la noblesa retratada per Aierdi, a més de participar en els afers del bandolerisme i encobrir crims —de bandolers o no—, també se'ns presenta interessada en la defensa dels furs valencians, ben d'acord, doncs, amb l'onada de neoforalisme que anava creixent al país i a totes les terres de la Corona d'Aragó (notícies núm. 218-219).

Pel que fa als jurats i altres representants del poder municipal, mossén Aierdi hi mostra sovint la seua simpatia. València —la «ciutat» com a corporació municipal— és als seus ulls una «il·lustre república» (notícia núm. 209). Durant l'enfrontament de la ciutat contra els llauradors de l'Horta, Aierdi sempre es manté a favor del municipi i contra el virrei (notícies núm. 637, 645-648).

Els menestrals, però, reben d'Aierdi una certa consideració positiva —en cas que ascendesquen socialment—, quan es tracta de «mercaders», en la qual cosa devia influir la seua pròpia extracció social; però també pot arribar a menysprear-los, com ara en parlar d'uns pellers (notícia núm. 115).

Però, l'estament social envers el qual el nostre dietarista es mostra més desconfiat és el dels llauradors. Això es fa sobretot evident en les notícies que fan referència a l'esmentada revolta dels llauradors del 1663. Potser l'ambient hostil hi col·labora, però fa l'efecte, també, que algunes de les afirmacions d'Aierdi son extrapolables fàcilment: de «villans amotinats» o «villans traïdors amotinats» (notícia núm. 648), els qualifica; i diu que «com són vilans, se eixamplaven de manera que no deixaven als de València de cabrons, lladres y altres impropers» (notícia núm. 647). En finalitzar la seua relació de la revolta, afirma: «los llauradors estan hui més enperrats que mai (...) perquè, confiats en los bandolers, estan insufribles» (notícia núm. 647).

A la vista d'aquestes dades, podem concloure que Aierdi s'identificava socialment més amb els *ciutadans*. Per això mostra un cert menyspreu pels menestrals i pels camperols, encara que, d'altra banda, no s'està de criticar la noblesa, a l'estament de la qual, en certa manera, pertany, sempre que aquella no es comporta d'acord amb el codi del seu estatus ideal, encara present en la mentalitat del nostre autor (Maravall 1989).

Però Joaquim Aierdi ens dóna, també, informació sobre un altre sector social del qual formava part: el clergat. De fet, les crítiques a l'estament eclesiàstic són prou abundoses. Així, pel que fa als arquebisbes, la crítica d'Aierdi sol aparèixer quan aquests perden «preeminències» davant els poders civils o quan, per les seues actuacions, menyscaben la immunitat eclesiàstica (notícies núm. 88 i 433, per exemple). Els elogis, per contra, podem trobar-los quan allò que s'exalça són les virtuts cristianes d'aquell mandatari en qüestió (notícia núm. 17). Pel que fa als beneficiats de la Seu —en el grup dels quals s'inclouïa Aierdi—, de vegades sembla que ironitza sobre el seu interès purament econòmic en acudir a les celebracions (notícia núm. 17). Encara que d'altres vegades sembla criticar l'absència de pagament per l'assistència a un ofici:

(34) ACV, sig. 2342, núm. 5, f. 2r.

Este dia no donaven als beneficiats de la iglésia res de distribució i, així, avans de acabar lo sermó, ya tots se n'havien anat, sinse quedar-ne ningú (notícia núm. 514).

Aierdi també pot recriminar els membres de l'Oratori de Sant Felip Neri de València, que durant aquells anys assolí un gran poder en la societat valenciana (notícia núm. 514).

Tanmateix, dins l'estament eclesial, són els frares aquells que reben més crítiques per part del nostre dietarista. La primera d'aquestes crítiques al clergat regular va contra els de Sant Doménec, i cal posar-la en contacte amb les rancúnies entre els capellans de la ciutat, partidaris de la canonització del també capellà Jeroni Simó, i els frares predicadors, que en aquella avinentesa festivaven l'arribada dels documents de la canonització del dominic sant Lluís Bertran. De més a més, hi intervé un cavaller nebot de Bertran, que s'ha fet capellà després d'enviudar, amb què la qüestió encara es complica més:

Els frares, moguts per la codícia, convidaren per a portar lo guió a don Manuel Sarnésio, conte de Parcent, presumint com està tan rich los donaria alguna cosa per a la canonisació del sant, y deixaren de donar-lo a don Lloís Escrivà y Sabata, cavaller de l'àbit de Montesa y eclesiàstich y sacerdot –perquè después de viudo es féu cappellà– el qual era nebot del sant molt propinch. Y tota València sentí molt mal de la acció dels frares, y tota la noblea se enfadà molt en ells, y més tota la parentel·la, per lo qual en lo acompanyament no ixqueren molts cavallers (...). Y se ha de advertir que els frares no sols eu devien de fer y honrrar, a este cavaller, per ser nebot del sant, sinó també perquè una tia de este cavaller deixà, quant se morí, sis mil ducats per a la canonisació del sant, perquè també era parenta. Y els frares ya els havien cobrat. Y així, per tots estos títols, devien haver convidat a este cavaller en lo guió. Però, en fi, són frares, que no miren sinó en les conveniències. Y lo bo fonch que el conde, después, no els donà res. en este acompanyament agué altre encontre. Y fonch que els frares convidaren a molts cappellans de diferents parròquies (notícia num. 465).

En aplegar els capellans a Sant Doménec, se suscita una divisió d'opinions sobre el lloc que han d'ocupar aquells i els cavallers, i cada part fa les seues al·legacions. Quan els capellans s'adonaren que no podien eixir victoriosos de l'encontre, «chiraren les espalles y se n'anaren». Aierdi, opina:

y tingueren molta rahó los cavallers de fer-los anar davant, com mereixien, perquè els cappellans tenien poca necessitat de ficar-se en festes de frares, quant ells no sols no es fiquen en les dels cappellans, sinó que procuren deslloir-les (notícia núm. 465).

Aquesta animadversió pels frares també es pot detectar quan narra que a València, pel juliol de 1678, arribà un franciscà «que dien feia moltes cures» (notícia núm. 1058), i això va provocar un gran enrenou a la ciutat i «la chent que acudia era tanta que no es podia donar rahó» (notícia núm. 1062). La fama de fra Francesc Balaguer com a sanador de malalties corporals i de l'esperit –de fet hi acudiren moltes «endemoniades»–, no obnubilà el nostre dietarista, el qual s'afanya a demostrar que «ninguna cura

féu de repent, com dien, sinó que els donava un yngüent y els dia que confiasen en Déu» i arriba a comentar ben irònicament que els guarits pel frare eren «com lo lleó de la Chermania, que tots dien que cada nit eixia per València. Un lleó, y enchamai ningú el véu!» (notícia núm. 1062).

Amb aquest recorregut per algunes de les opinions més destacades d'Aierdi hem pogut veure com, a l'obra del nostre dietarista, el punt de vista subjectiu hi és sempre present, fins i tot, en l'elecció de les notícies que reporta, com hem vista a l'apartat anterior, la qual cosa ens pot aprofitar per entendre la seua mentalitat i per definir-lo socialment i ideològicament.³⁵

VICENT JOSEP ESCARTÍ
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AIERDI, Joaquim (2000): *Dietari*, a cura de V. J. Escartí, Barcelona, Barcino.
- BROWN, Kenneth-ESCARTÍ, Vicent J. (1990): «Edició i estudi d'alguns poemes catalans en un manuscrit de don Francesc de la Torre i Sebil», *Caplletra* 9, València, 59-117.
- CASEY, James (1981): *El regne de València al segle XVII*, Barcelona.
- DOÑATE SEBASTIÀ, José M. (1977): *Libro del Bien y del Mal*, València.
- ESCARTÍ, Vicent J. (1990): «Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII», *Caplletra*, 9 València, 119-127.
- (1993): *El dietari de Joaquim Aierdi. Estudi lingüístic i edició*. Tesi doctoral, 2 vols., Universitat de València.
- (1994a): «Els dietaris valencians del Barroc», dins *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*, Padova, 281-295.
- (1994b): «Sobre morfologia i fonètica del valencià del segle XVII i l'actual», dins *Miscel·lània 94. Estudis sobre morfologia valenciana*, València-Alcoi, 31-75.
- (1994-1995): «Intimitat i publicitat a l'àmbit de l'escriptura privada en el segle XVII: el cas de mossén Aierdi», *Estudis castellanencs* 6, 459-466.
- (1995): «La memòria de la pesta: notes de lectura a propòsit dels escrits de Miquel Parets», *L'Aiguadolç* 21, Dénia, 65-70.
- (1998a): «Estudi introductori» a BEUTER, Pere Antoni: *Primera part de la Història de València*, a cura de V. J. Escartí, València, 7-32.
- (1998b): «Joan Baptista de Valda i els manuscrits del *Llibre de les assistències i funcions*», dins BALDA, Joan B. de: *Llibre de les assistències i funcions*, a cura de V. J. Escartí-A. López, València, 13-29.
- (1998c): *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València.

(35) Unes reflexions sobre el valor dels dietaris per tal de conèixer les mentalitats pretèrites podeu trobar-les a Simon i Tarrés (1991: 11-14).

- FERRANDO, Antoni (1991): «De quan la concessió de premis literaris era un espectacle relativament popular», *Saó* 140, 29-31.
- FUSTER, Joan (1986): *Poetes, moriscos i capellans*, València.
- FUSTER, Justo P. (1827): *Biblioteca valenciana*, 2 vols., València.
- CARCIA MARTÍNEZ, Sebastià (1968): *Els fonaments del País Valencià modern*, València.
- (1991): *Valencia bajo Carlos II*, Villena.
- GAVALDÀ, FRANCISCO (1651): *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino*, València.
- GIMÉNEZ CHORNET, Vicent (1983): *Administración fiscal municipal y conflictividad social: la revuelta de los labradores (1663)*, tesi de llicenciatura, Universitat de València.
- GUIA MARÍN, Lluís (1882): «La revolta dels llauradors de l'Horta de 1663», dins *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, 305-326.
- (1988): «Procedències protocol·làries i poder polític: algunes dades sobre la conflictivitat valenciana a mitjan segle XVII», dins *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, vol. II, València, 43-53.
- KAMEN, Henry (1988): «Valencia bajo Carlos II: los virreyes y los cronistas», dins *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, vol. II, València, 147-155.
- LISÓN TOLOSANA, Carlos (1991): *La imagen del rey. (Monarquía, realeza y poder ritual en la España de los Austrias)*, Madrid.
- LÓPEZ DE AYALA, I. (1853): *El sacrosanto y ecuménico concilio de Trento, traducido al idioma castellano*, París.
- MARAVALL, José Antonio (1989, 3ª ed): *Poder, honor y élites en el siglo XVII*, Madrid.
- PALAU Y DULCET, Antonio (1967): *Manual del librero hispano-americano*, XIX, Barcelona.
- PEDRAZA, Pilar (1982): *Barroco efímero en Valencia*, València.
- PONS FUSTER, FRANCISCO (1991): *Místicos, beatas y alumbrados*, València.
- ROCA RICART, Rafael (1997): «Notícies, vida i miracles del venerable pare Doméneq Sarrió (1609-1677)», *Quaderns d'investigació d'Alaquàs* 16, 27-52.
- RODRÍGUEZ, Josef (1747): *Biblioteca valentina*, València.
- SIMON I TARRÉS, Antoni (1991): *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*, Barcelona.
- VALDA, Joan B. de (1663): *Solenes fiestas que celebró Valencia a la Inmaculada Concepción de la Virgen María*, València.
- XIMENO, Vicente (1747-1749): *Escritores del reyno de Valencia*, 2 vols, València.

